

В. П. Мацько

Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

ВНЕСОК ПОДІЛЬСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ОГІЄНКІАНИ

У статті автор порушує наукову проблему осмислення в сучасній художній літературі образу видатного державного діяча доби УНР, письменника і науковця Івана Огієнка.

Ключові слова і словосполучення: художній образ, тропи, огієнкіана, автор, стиль, ліричний герой.

Постановка проблеми. В сучасному літературознавстві винесена у заголовок тема досі не розглядалася. Дослідники переважно аналізують образний світ Івана Огієнка, а як постать науковця-Огієнка змодельовано в обрамленні художнього слова сучасних письменників, – таке дослідження на сьогодні відсутнє. Оскільки тема порушується вперше, відтак постає **мета** статті: змодельовати авторські концепти, творчі підходи в художньому зображенні центрального літературного персонажа Івана Огієнка і, спроектовуючи літературознавче дослідження на авторську інтенцію, філософське осмислення проблеми, виявити внесок подільських письменників в подальший розвиток, розбудову художньої огієнкіани.

Приступаючи до викладу основного матеріалу, зауважимо, що письменників, які б зверталися до образу Івана Огієнка, не так і багато. Скажімо, серед подільських літераторів постать відомого мислителя, вченого-філолога знайшла своє втілення у творах Петра Карася, Віталія Мацька, Мар'яна Красуцького. Нижче ми й зупинимось на художній концепції цих авторів. Передовсім треба сказати, що й сам Огієнко є автором поетичних творів. Аналізуючи його літературну спадщину, М. Тимошук резюмує: “Іван Огієнко залишив після себе не лише величезну наукову, а й художню спадщину, про яку пересічний читач в Україні майже нічого не знає. Не досліджений цей пласт творчості й літературознавцями. А він, безперечно, цікавий, самобутній і різнобічний” [11]. Так, поетична Огієнкова спадщина є значною, але, на мою думку, не визначною. Вона для нас цікава передусім в історичному та філософському плані, художня вартість її – надто низька, творена за спрощеною версифікацією. Хоча є окремі зразки, які потребують уваги. Початкові поетичні проби навіть принесли авторові визнання. Маю на думці його вірш “Не питай”, що дав поштовх появі народної пісні, у якій, утім, з Огієнкового першотвору народ залишив лише першу строфу [3]. В результаті переробки першотвір Огієнка-поета взагалі віддалився, бо, як говорив колишній випускник Ніжинського історико-філологічного інституту, фольклорист Володимир Данилов, “перехід пісні із книжки в народ не складає особливих труднощів” [2, с. 213].

Член НСПУ, письменник-шістдесятник Петро Карась поповнив поетичну огієнкіану віршем «До Івана Огієнка» [8, с. 353-354]. У формі монологу автор моделює образ видатної особи ХХ століття, письменника-емігранта, науковця-філолога. Написаний ямбом, вірш являє авторські неповторні стилістичні засоби, що сприяють увиразненню тексту. Відтак останній – структура мовлення – а особливо художній текст, на думку А. П. Загнітка, складний і багатоплановий, оскільки завданням його інтерпретації є вияв максимуму закла-

дених у ньому думок і почуттів автора [5]. Художній твір П. Карася наближений до жанру – розповіді, опису, роздуму. Роздуму про складну долю державного діяча доби Української Народної Республіки, про його невстипу працю в Кам'янці-Подільському: «У Кам'янці, що невідпорно/ Ламав віками зграї орд, / Ти перемелював, як жорна, / Робочі будні невпроторт. / А як під злісний рокіт бурі / За Збруч відходили борці / Головогатаман, сам Петлюра / Тебе лишив у Кам'янці». Про цей епізод в біографії вченого ми знаємо з інших джерел. Але Петро Карась, обравши метафорично Огієнків портрет, наче оживив його, надав текстові не лише емоційного, а й естетичного забарвлення.

Щоб яскравіше явити читачам центрального ліричного персонажа, поет вдається до застосування тропів, як ось: перенесення (персоніфікація) – «упрягшись в плуга», «розривав шлеї», уподібнення – «сам орав ти, аж вигиналось чересло», «жар брусливських калин», метафора – «мова сповила», «у віри просячи руки», «спив ганьбу і славу вповні», «загнаний в спецхрони», «стертий в пам'яті», «зривав більмо», «долно виблагати», епітет – «злісний рокіт», «геній хижий», «труди вершинні», «високі горна», «панцир похоронний», «тихий клин», «Голгофа огненная», гіпербола – «на ста вітрах», порівняння – «немов на схрещених руках», метонімія – «І встав з могили Прометей!».

Отже, Петро Карась вперше в українській літературі І. Огієнка назвав Прометеем. І то не випадково. Адже за словником античної міфології [10] Прометееві розум, героїчне служіння людям і мужнє страждання заради всезагального добра не раз хвилюватимуть прийдешні покоління. У переносному значенні Прометей (інше визначення «прометейзм», «прометейв вогонь») – це уособлення самовідданості, світлих, благородних поривань, вчинків людини, яка неодмінно прагне досягти високої мети заради блага людства. Цей образ житиме завжди. І справді, у поетичних рядках-роздумах, філософських розмислах над важкою долею великого Українця, титана думки, на весь зріст постає ліричний образ борця за народне щастя, за вільну, соборну й Україну, і церкву в нашій державі. Для цього, за авторською версією, Іван Огієнко «Палив душі високі горна, / У віри просячи руки, / Щоб незалежна і соборна / Була Вкраїна навіки. / Ти вірно ніс козацьку вроду, / Зривав з відступництва більмо / І мовою свого народу / Послав йому Святе Письмо» [8, с. 354]. Високі, вагомні слова, естетично забарвлені. Досі подібного Огієнкового мистецького образу, як в Петра Карася, обрамленого художнім словом, не нагряплав. Метафорична мова письменника оприявнює глибокий естетичний зміст, являє його філософську лінію, акумулює медитативні настрої.

У підсумку вірш П. Карася «До Івана Огієнка» слід розглядати як медитаційний жанр. Медитація сповна оприявлена і є зовнішньою, неприхованою структурою, а отже, як жанр ліричної поезії, прямо вказує на авторське розмірковування стосовно проблем онтологічного, екзистенційного характеру, схилившись до філософських узагальнень. Й водночас інтонації-роздуми поета інтровертивні, спрямовані вглиб, у внутрішній світ ліричного героя. Художньо моделюючи образ Івана Огієнка, поет «обертається» довкола таких концептів медитативної лірики, «людина і суспільство», «людина – людина», «людина – особистість», вклинюючи неодмінно колізії морального характеру. Вірш Петра Карася – це своєрідний контекст долі поета. Означений твір вказує на важливий контекст творчості письменника, його літературно-художніх праць, врешті-решт підсвічує світогляд самого автора, який стоїть на державницьких позиціях, вболіває за долю України.

Художній образ Івана Огієнка змодельовано і в моїй поемі «Збруч» [9, с. 9-19]. Щоправда, на відміну від вищезначеної медитативності, ліричний герой постає у діалозі, і лише в розв'язці він монологічно звертається до рідного краю,

перетинаючи глибокої осені 1920 р. річку Збруч, вдивляється у невідомий шлях чужини. Час суспільних зрушень, події періоду 1918-1920 рр. в місті над Смотричем змодельовано в художніх образах побратимів, однодумців І. Огієнка, серед яких Юхим Сіцінський, Симон Петлюра, Павло Мазуренко, Степан Скрипник, Микола Чирський, Кость Туркало. Виведено й жіночі образи Людмили Старицької-Черняхівської, Олімпіади Пашенко, Софії Русової, Галі Мазуренко – знакових осіб доби УНР, які працювали разом з І. Огієнком у Кам'янці-Подільському, підтримували його ідею державотворення конкретними справами.

У розмові зі Степаном Скрипником (згодом стане Патріархом УАПЦ, а 23 березня 1991 року в цій високій іпостасі відвідає місто над Смотричем, колишню столицю УНР), який засумнівався у своїх життєвій позиції, Іван Огієнко повчає: «У вас надії вогник завмира, / Чи справді кукіль стиха розум рушить? / Ідея українська над усе! / Антихристи живуть з більшовиками. / Даремно сумнів вас усього ссе, / Бо перемога лишиться за нами» [9, с. 16-17]. В авторській моделі центральний персонаж постає перед читачем вольовим, мудрим, далекоглядним державним мужем. Так, Огієнко бачив, що збройно, фізично війська УНР ворога не перемогли, але минуть роки і час все розставити на місце. Україна незалежна постане, а отже “перемога лишиться за нами”.

В авторській версії образ науковця-філолога змодельовано як патріота, куди б його доля не закинула, а рідна українська мова, отчий край завжди грітуть душу:

Цілюю землю, рідний отчий край.
Прощай навіки, Кам'янце столичний!
Попереду чи то біда, чи рай,
Чи долі випробовування звичні.
Де б не були ми, у яких світах,
Чи з поля повертатимем, чи з бою, –
Завжди у серці грітиме свята
Любов до України золотої [9, с. 19].

У поемі образ І. Огієнка постає в обрамленні художнього слова; обрамлення ж є композиційним прийомом, котрий закумуляує сюжетний твір у розповідь, як в рамку, й безпосереднього контакту із розвитком сюжету не має. Окремі слова, відступи автора читач самостійно декодує. Текст твору полісинтетичний, багатфункціональний, оскільки через діалог персонажів, інтерпретацію прочитується вияв думок і почуттів автора художнього слова. Поема “Збруч” складається із трьох дій (розділів). Цілісність тексту, образ І. Огієнка, образ часу, епохи пізнаються через взаємозв'язані категорії, а саме: членованості і зв'язності. А кожна дія твору характеризується смисловою завершеністю. Змістова зв'язність тексту, за В. Дреслером, є когерентністю. Якщо ж брати до уваги час написання поеми (2002 р.), то автор ретроспективно переноситься в минуле. А тому в поемі “Збруч” відцентрові сили виявляються у проспекції (передбаченні) і ретроспекції. Остання насичена тематичними словами (пам'ять, спогад), граматичним часом, прислівниками місця і часу (“тоді”, “там”, “колись”, “вчора”). Образ ліричного героя змодельовано засобами зв'язку, що забезпечують єдність стилю (змістові, логічні і психологічні зв'язки) єдність місця, часу, дійових осіб; зв'язок з минулим і майбутнім (єдність сюжету); літературні засоби зв'язку – прийом композиції твору – сюжетні лінії, обрамлення; лексичні засоби зв'язку, зокрема вибір доречних слів та словосполучень, використання синонімів, асоціативний вибір слів, а також автор вдається до займенникової заміни іменників, вживає

антоніми, фразеологізми й слова-узагальнення. Стилiстичний текстовий зв'язок витримано в єдиному ритмі, єдиній системі. На перший погляд, поема "Збруч" може видатися легкою для прочитання, сприйняття, простотою моделювання сюжету, однак основне смислове навантаження у ній несуть авторські роздуми про сенс онтологічного, про призначення людини на землі, про вибір справжніх і фальшивих духовних та моральних цінностей. Ліричний герой обирає важку дорогу боротьби за незалежність України. І хоча він навкi залишився з чужиною, однакe жив великим духовним життям і полишив духовне багатство. Огієнкова духовна продукція і досі працює на Україну, а його твори – це цінний спадок для нащадків багатьох поколінь.

У восьмому числі наукового збірника "Іван Огієнко і сучасна наука та освіта" Мар'ян Красуцький надрукував уривок з біографічної повісті "Трона каліни червоні" [6, с. 388-400]. І хоча автор оприлюднив уривок твору, але і в ньому проглядається стилістична характеристика: знову ж тут відцентрові сили виявляються у проспекції (передбаченні) і ретроспекції. Ретроспекція сфокусована у поверненні в минуле, спогляданні. Центральний персонаж, яким змодельовано Івана Огієнка, їде у вагоні потяга, згадуючи шкільні роки, босоного дитинство. Певна річ, у прозовому творі є окремі зміщення. Скажімо, автор згадує станцію Проскурів, коли головною у той час могла бути станція Гречани, як вузлова; або ж описує, як І.Огієнко вперше вирушив пішки з мамою до Києва, щоб поступити у фельдшерську школу, де навчали казенним коштом. Але він міг йти до Києва з учителем Сливкою, йшов з мамою [Ред.], чи вирушити з кимось на підводі. Однак прозаїк вибрав саме таку художню версію, не відступаючись від реального зображення подій. І це його право.

Якщо звернутися до історії виникнення біографічних творів, то помітимо різночитання. Так, Андре Моруа вказує точну дату виникнення біографії та ім'я її першого автора: "1910 рік, Літтон Стречі (прославився тонко-саркастичними життєвими описами діячів вікторіанської епохи)" [7, с. 18]. Не так це важливо, бо у пошуковій істині Дмитро Стус у статті «Біографія: суб'єктивізація об'єкта» уточнює початок жанру й окреслює їх працями Плутарха "Порівняльні життєписи" та Г. Транквілла "Життя дванадцяти цезарів", саме вони започаткували античну традицію біографічного жанру.

Справді, біографічна повість – це жанровий різновид прозового твору, в центрі опису якого життя і діяльність історичної особи (у творі М. Красуцького – це письменник, науковець, державний діяч Іван Огієнко). Особлива роль в уривкові з повісті відводиться художньому вимислу, що белетризує твір, водночас сприяє заповненню прогалін у біографічних даних. До подібних творів в Україні належать романи «Тарасові шляхи» Оксани Іваненко, «Дочка Прометей» М. Олійника, «Сторонець» Р. Андріяшика, «Марія Башкирцева», «Тодось Осьмачка. Літературний профіль» М. Слабошпицького, нарис В. Мацька «Кузьма Гриб» тощо. Чимала доля біографізму присутня у прозових творах "В степу безкраїм за Уралом" Зінаїди Тулуб, «Мертва зона» Є. Гуцала, «Чайка» Д. Бузька, „Аліна і Костомаров” В. Петрова, «Широкий шлях» С. Васильченка, „Петербурзька осінь” О. Ільченка, «Михайло Коцюбинський» Л. Смілянського.

В результаті дослідження приходимо до висновку, що художньо-біографічна проза відома все ж таки з часів античності, проте не втрачає своєї актуальності й у ХХІ столітті. З кожним роком з'являються нові прозотексти, де вияскравлюються зразки цього виду документалістики. Наразі йдеться про уривок повісті М. Красуцького, який, як видно, дещо відходить від загально-

прийнятих норм і канонів побудови художньо-біографічного твору та звертає увагу на неканонічні, часом провокаційні потрактування художнього образу. І такий прийом цілком слушний, оскільки надає прозовому тексту не лише публіцистичності, переказування відомих подій з життя центральної персонажа, а занурення в художній світ письменника, який вміє неординарно, нестандартно підійти до зображення подій, фактів минулого, образів.

М. Красуцький пам'ятає, що в біографії повинні бути достовірні факти, свідчення інших людей про реальний життєвий шлях героя, документальні матеріали, адже читача цікавить постать І. Огієнка з його переживаннями, почуттями, поглядами, думками. І таке зацікавлення, ясна річ, є породженням певної суспільної еволюції, закономірністю історичного процесу. Уривок з біографічної повісті вказує на взаємозв'язок людини і часу; в уривкові з твору з'ясовано, що біографія робить предметом спостереження не типовий характер, а істинну реальну людину, неповторну особистість. Тут споглядається як історичний, так й індивідуальний, особистісний резонанс життя І. Огієнка, велич його духовного світу. М. Красуцький застосовує багатющі художні засоби, що яскраво зображують портрет літературного героя. А й справді, як зазначає Д. Жуков у своїй статті "Біографія біографії", створення художньої біографії насправді можна порівняти з мистецтвом портретиста, що не відкидає жодного з досягнень інших живописних жанрів, котрі фільтруються крізь призму власної манери [4, с. 167]. Він також потрактовує філософський зміст біографічної книги, її соціальну спрямованість та особистий погляд автора, який був і залишається головним фактором, що вказує й визначає форму і художні компоненти архітекtonіки твору. Інший дослідник І. Андроніков у збірнику власних праць слушно резюмує, що написати біографію – це зразок, еталон того, як формується геній, перемагаючи внутрішні протиріччя. Дослідник вважає, що "написати біографію – це означає вловити момент натхнення і злету, знати героя як близького друга, але коли пишемо про нього, то на героя слід дивитися здалеку" [1, с. 176-178]. Тобто, для історичної постаті потрібна історична відстань. Уривок із повісті "Трона калини червоної" М. Красуцького якраз про це свідчить. Тріада людина-довкілля-час зримо постає у біографічному творі письменника.

Підсумовуючи викладене в цій статті, варто наголосити на наступному:

1. Письменник Петро Карась вперше в українській літературі назвав Огієнка Прометеєм (вірш «До Івана Огієнка»). У такий спосіб автор підносить ліричного героя на ту висоту, де світлий розум, героїчне служіння людям і мужнє страждання заради всезагального добра є найвищою аксіологічною планкою, котру не кожному надолено сягнути.
2. У поемі «Збруч» В.Мацька центральний персонаж змодельований вольовим, мудрим, далекоглядним державним мужем, який усвідомлював, що збройно, фізично війська УНР ворога не перемогли, але минуть роки і час все розставить на місце. Справді, Україна незалежна постала, а відтак слова літературного персонажа – І. Огієнка – справдилися: "перемога лишилась за нами".
3. В авторській версії образ науковця-Огієнка зображено як патріота, куди б його доля не закинула, а рідна українська мова, отчий край завжди трітимуть душу.
4. Уривок з повісті "Трона калини червоної" М. Красуцького свідчить: автор має намір доповнити реєстр біографічних творів української літератури, що їх вписали на скрижалях історії Оксана Іваненко, Зінаїда Тулуб, Д. Бузько, В. Петров, П. Загребельний, М. Олійник, Р. Андріяшик, М. Скорський, Є. Гуцало, М. Слабошпицький та інші.

5. Проаналізовані твори подільських письменників П. Карася, В. Мацька, М. Красуцького вперше в історії української літератури відкривають сторінку художньо-словесної огієнікани і є своєрідним зразком, поштовхом для інших майстрів художнього слова щодо поповнення реєстру художньої огієнікани в Україні.

Список використаних джерел:

1. Андроников И. Собр. соч. : в 3-х т. / И. Андроников. – М. : Худ. лит., 1980. – 432 с.
2. Данилов В. Украинские лубочные песенники / В. Данилов // Киевская старина. – 1905. – Т. 89. – Кн. 6. – С. 213.
3. Для порівняння див.: Українська Муза: поетична антологія : у 12-ти вип. / за ред. О. Коваленка. – К., 1908. – Вип. 11. – С. 1141-1146; Не питай, чого в мене заплакані очі : у 2-х к. // Українські народні пісні. – К., 1955 – Кн. 2.; Не питай, чого в мене заплакані очі // Пісні Тернопільщини: історичні, баладні, жартівливі, танцювальні пісні та колядки, пісні літературного походження і романси. – К., 1993.
4. Жуков Д. Биография этнографии / Д. Жуков // Наш современник. – 1979. – № 11. – С. 166-165.
5. Загнітко А. П. Основи мовленнєвої діяльності : навчальний посібник для студентів денної, безвідривної та очно-заочної прискореної форми навчання / А. П. Загнітко, І. Р. Домрачева. – Донецьк : Український культурологічний центр, 2001. – 56 с.
6. Красуцький Мар'ян. Грона калини червоні. Повість (уривок) / Мар'ян Красуцький // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник : серія історична та філологічна / [редкол. О. М. Завальнюк (гол. ред.), Є. І. Сохаська (відп. ред.) та ін]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – Вип. VIII. – С. 388-400.
7. Кумок Я. Биография и биограф / Я. Кумок // Вопросы литературы. – 1973. – № 10. – С. 18-33.
8. Літературна Хмельниччина ХХ століття : хрестоматія. – Хмельницький, 2005. – 608 с.
9. Мацько Віталій. Кипариси Магнесії / Віталій Мацько. – Хмельницький : Просвіта, 2002. – 48 с.
10. Словник античної мітології / упоряд. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. – 312 с.
11. Тимошик М. Поетична творчість Івана Огієнка / М. Тимошик. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10514.html>

In the article, the author studies the problem of great state public figure of UNR period, writer and scientist Ivan Ohienko image understanding image, trope, author, understanding in modern fiction.

Key words and word-combinations: image, trope, author, style, lyrics hero ohiyenkiana (science which studies life and activities of Ivan Ohiyenko).

Отримано: 28.02.2011 р.